

ISBN 978-86-7587-073-9

Александар Крел

Ми смо Немци

Етнички идентитет припадника немачке националне
мањине у Војводини на почетку 21. века

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

SPECIAL EDITIONS

Volume 80

Aleksandar Krel

We Are Germans

The ethnic identity of members of the German national
minority in Vojvodina at the beginning of the twenty-first
century

Editor

Dragana Radojčić

BELGRADE 2014

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Књига 80

Александар Крел

Ми смо Немци

Етнички идентитет припадника немачке националне
мањине у Војводини на почетку 21. века

Уредник
Драгана Радојичић

БЕОГРАД 2014

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михајлова 36/IV, Београд, тел. 011 26 36 804
eisanu@ei.sanu.ac.rs, www.etno-institut.co.rs

За издавача:
Драгана Радојичић

Рецензенти:
проф. др Саша Недељковић
др Младена Прелић

Секретар редакције:
Марија Ђокић

Лектор:
Биљана Сикимић

Превод на енглески:
Марина Адамовић Куленовић

Техничка припрема и штампа:
Академска издања
Београд

Тираж
500 примерака

Књига је резултат рада на пројекту: *Мултиетничитет, мултикултурализам, миграције – савремени процеси*, број 177027, финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Штампање публикације финансирано је из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

*Stefanu i Mariani Krel (rođenoj Müller)
i njihovoj deci:
Gustavu, Katarini, Ani i Jozefu*

Садржај

САДРЖАЈ _____	7
ПРЕДГОВОР _____	11
УВОД _____	13
ОДРЕЂЕЊЕ ОСНОВНИХ ПОЈМОВА: ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ И НАЦИОНАЛНА МАЊИНА _____	21
Етнички идентитет _____	21
Национална мањина _____	31
1. ИСТОРИЈСКИ И ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ ПРОБЛЕМА ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА ПРИПАДНИКА НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У ВОЈВОДИНИ _____	35
1.1. НАСЕЉАВАЊЕ НЕМАЦА НА ПРОСТОРУ ДАНАШЊЕ ВОЈВОДИНЕ: КОЛОНИЗАЦИЈА ЈУЖНЕ УГАРСКЕ _____	35
1.2. ФОРМИРАЊЕ НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА _____	46
1.3. ВРЕМЕ ИНСТИТУЦИОНАЛНОГ РАЗВОЈА: НЕМАЧКА НАЦИОНАЛНА МАЊИНА У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ ИЗМЕЂУ ПРВОГ И ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА _____	55
Швапско-немачки културни савез или Културбунд (Schwäbisch-deutsch Kulturbund) _____	59
Странка Немаца (Partei der Deutschen im Königreich der SHS) _____	70
Школство немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији _____	79
Штампа и издавачка делатност немачке националне мањине у Краљевини СХС/Југославији _____	88
1.4. ПОЛОЖАЈ НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ У СВЕТЛУ	

политичких односа Краљевине СХС/Југославије и Немачке _____	97
1.5. ВРЕМЕ СУКОБА: НЕМАЧКА НАЦИОНАЛНА МАЊИНА НА ПРОСТОРУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ _____	103
1.6. ВРЕМЕ ПРОГОНА, КОЛЕКТИВНЕ КРИВИЦЕ И ОДМАЗДЕ: НЕМЦИ У ЈУГОСЛАВИЈИ НАКОН ОКОНЧАЊА ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА, ЈЕСЕН 1944–ПРОЛЕЋЕ 1948. ГОДИНЕ _____	117
1.7. ВРЕМЕ НЕСТАНКА: НЕМЦИ У ВОЈВОДИНИ ОД РАСФОРМИРАЊА ЛОГОРА ДО ШЕЗДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА _____	136
1.8. <i>БИЛИ БИСМО И КИНЕЗИ, САМО ДА НАС ОСТАВЕ НА МИРУ:</i> ЕТНИЧКА МИМИКРИЈА НЕМАЦА У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ _____	141
2. ПРОЦЕС РЕКОНСТРУКЦИЈЕ И РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА НЕМАЦА У ВОЈВОДИНИ _____	153
2.1. Од изласка из „ЕТНИЧКЕ ХИБЕРНАЦИЈЕ“ ДО ЕТНИЧКЕ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ _____	153
2.2. Од формирања удружења „DIE DONAU“ ДО КОНСТИТУИСАЊА НАЦИОНАЛНОГ САВЕТА НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У ВОЈВОДИНИ: УДРУЖЕЊА И ИНСТИТУЦИЈЕ _____	156
2.3. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ УДРУЖЕЊА „НЕМАЧКИ НАРОДНИ САВЕЗ“ (DEUTSCHER VOLKSVERBAND) ИЗ СУБОТИЦЕ _____	159
2.4. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ „НЕМАЧКОГ УДРУЖЕЊА ЗА ДОБРОСУСЕДСКЕ ОДНОСЕ <i>KARLOWITZ</i> “ ИЗ СРЕМСКИХ КАРЛОВАЦА _____	177
2.5. <i>ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ „ХУМАНИТАРНОГ УДРУЖЕЊА НЕМАЦА ГЕРХАРД СОМБОР“</i> _____	189
2.6. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ УДРУЖЕЊА „АДАМ БЕРЕНЦ“ ИЗ АПАТИНА _____	206
2.7. ОСНИВАЊЕ И ДЕЛОВАЊЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ КООРДИНАЦИОНОГ БИРОА ИНСТИТУТА ЗА ОДНОСЕ СА	

ИНОСТРАНСТВОМ (INSTITUT FÜR AUSLANDSBEZIEHUNGEN – IFA) _____	215
2.8. ОСНИВАЊЕ И НАДЛЕЖНОСТИ НАЦИОНАЛНОГ САВЕТА НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У ВОЈВОДИНИ _____	221
3. <i>МИ СМО НЕМЦИ</i> : ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ ПРИПАДНИКА НЕМАЧКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ У ВОЈВОДИНИ _____	227
3.1. <i>ЈА САМ НЕМАЦ</i> : САМОИДЕНТИФИКАЦИЈА И КРИТЕРИЈУМИ ПРИПАДНОСТИ НЕМЦИМА У ВОЈВОДИНИ _____	227
3.2. ПРОЦЕС УСВАЈАЊА ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА НЕМАЦА У ВОЈВОДИНИ УНУТАР ПОРОДИЦЕ, УДРУЖЕЊА И ЦРКВЕ _____	234
3.3. ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ И АУТОБИОГРАФИЈА: ДВЕ ЖИВОТНЕ ПРИЧЕ ВОЈВОЂАНСКИХ НЕМАЦА _____	238
3.3.1. Моја три почетка _____	238
3.3.2. Како сам заволео мињоне _____	256
3.4. ЕТНИЧКА ДИСТАНЦА/ВЕЗАНОСТ (БЛИСКОСТ) ВОЈВОЂАНСКИХ НЕМАЦА ПРЕМА ПРИПАДНИЦИМА ДРУГИХ ЕТНИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА ИЗ ОКРУЖЕЊА _____	276
3.5. КЉУЧНИ СИМБОЛИ ЕТНИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА ВОЈВОЂАНСКИХ НЕМАЦА: НЕМАЧКИ ЈЕЗИК И ИЗБОР И УПОТРЕБА ЛИЧНИХ ИМЕНА _____	286
3.5.1. Говорите ли немачки ? Употреба немачког језика као симбола етничког идентитета војвођанских Немаца _____	286
3.5.2. Име и знак: лично име као симбол етничког идентитета војвођанских Немаца _____	301
ЗАКЉУЧАК _____	311
ЛИТЕРАТУРА _____	319
WE ARE GERMANS (<i>Summary</i>) _____	333
О АУТОРУ _____	341

Предговор

Ова монографија настала је као резултат рада на пројекту *Мултиетницитет, мултикултурализам, миграције – савремени процеси*, број 177027, финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Она представља прерађени текст докторске дисертације *Етнички идентитет Немаца у Војводини*, одбрањене 1.06.2011. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду. Овом приликом желим да изразим захвалност свом ментору, професору др Бранку Ћупурдији, као и члановима комисије, мојим колегама, који се дужи низ година баве проблематиком етничког идентитета – професору Саше Недељковићу и др Младени Прелић, за мудро усмеравање у овом истраживачком подухвату и за корисне савете који су допринели настанку ове књиге.

Својим колегама и пријатељима из Етнографског института САНУ, установе у којој радим и на чијем челу се налази професор др Драгана Радојичић, изражавам захвалност за разумевање и подршку у раду, искрене колегијалне, пријатељске и другарске односе. Посебно се захваљујем колегиницама мр Мирослави Малешевић и др Мирослави Лукић Крстановић које су у више наврата прочитале рукопис и својим сугестијама, коментарима и питањима допринела његовом уобличавању. Поред научне и стручне помоћи пружене у настанку овог текста, њима дугујем неизмерну захвалност због топле и искрене подршке којом су ми улиле снагу и решеност да довршим писање.

Желим да изразим захвалност колегиници др Биљани Сикимић из Балканолошког института САНУ за корисне

Александар Крел

примедбе које су помогле унапређивање квалитета овога текста и за обављене послове лектуре и коректуре.

Неизмерну захвалност дугујем господину Георгу Гутвајну (Georg Gutwein) из Суботице, који ми је својим личним ангажовањем помогао приликом обављања теренског истраживања и омогућио да ступим у контакт са највећим бројем испитаника у суботичкој средини. Захваљујем се и својим испитаницима који су учествовали у истраживању на коме се темељи ова књига.

Највећу захвалност дугујем својим родитељима и сугрузи Катарини на разумевању, стрпљењу и пруженој љубави.

У Београду,
16. фебруара 2014.

Увод

Распон истраживачких тема из области етнологије, а последње две деценије и социјалне антропологије, током шест деценија рада Етнографског института САНУ, установе у којој радим, био је прилично широк.¹ Један део истраживача ове научне институције средином седамдесетих година 20. века почео је да своја истраживања усмерава ка проучавању етничких мањина и етничких група у тадашњој СФРЈ – тачније у њеној конститутивној републици Србији. Резултати њихових истраживачких напора представљени су у бројним радовима који су објављивани у значајним научним публикацијама у земљи и иностранству. Посебну вредност и праву ризницу података о етничком и културном идентитету етничких мањина са овог простора чине бројне монографије написане од стране мојих колега – претходника.² Упоредо са тим, зачињу се идеје о потоњим истраживањима српске мањине у суседним земљама и исељеништву.³ Ова истраживања, спроведена осамдесетих и

¹ Видети: М. Прелић, *Првих шездесет година Етнографског института САНУ (1947–2007) – осврт на пређени пут*, у: *Слике културе некад и сад*, уредник: Зорица Дивац, Етнографски институт САНУ, 24, 2008, Београд, 9–25.

² О етнолошким истраживањима етничког идентитета из домена рада Етнографског института САНУ опширније видети у: Д. Радојичић, *Етнолошка истраживања мањина у Србији*, Пројекти Етнографског института, у: *Положај националних мањина у Србији*, САНУ, уредник: Војислав Становчић, Научни скупови, књига XX, Одељење друштвених наука, књига 30, Међуодељенски одбор за проучавање националних мањина и људских права, Београд, 2007, 393–400.

³ Идејни и покретачки импулс овим истраживањима дали су тадашњи директор Етнографског института САНУ, проф. др Петар Влаховић и др Душан Дрљача, који је у то време своју научну делатност обављао као истраживач института.

деведесетих година 20. века међу српским исељеницима у Сједињеним Америчким Државама, Канади и Мађарској,⁴ означила су промену парадигме у испитивању етничких феномена међу сарадницима Етнографског института, јер аутори одбацују дотадашњи приступ по коме се етнички идентитет посматране заједнице сагледавао „кроз призму објективно постојећег етноса или етничке групе“⁵ већ инсистирају на његовом посматрању „кроз призму контекстуализованих субјективних процеса етничких идентификација и симболизација“.⁶ Деведесетих година 20. века, у недостатку материјалних средстава, обустављена су истраживања међу Србима у дијаспори. Међутим, и поред тога, у то време младој сарадници Етнографског института, Гордани Благојевић, пошло је за руком да у јесен 2000. године успешно обави теренско истраживање међу Србима у Калифорнији и да резултате које је тада прикупила представи у истоименој монографији.⁷ Не дуго затим, Гордана Благојевић је спровела ново истраживање међу Србима у дијаспори; овога пута, она је у центар свог истраживачког интересовања поставила

⁴ Реч је о истраживањима етничког идентитета Срба у дијаспори, која су спровеле сараднице Етнографског института САНУ, Мирослава Лукић Крстановић, Мирјана Павловић и Младена Прелић. Види: М. Павловић, *Срби у Чикагу, Проблеми етничког идентитета*, Посебна издања ЕИ САНУ 32, Београд, 1990; иста, *Срби у Темпшвару*, Посебна издања ЕИ САНУ 78, Београд, 2012; М. Лукић Крстановић, *Срби у Канади, Живот и симболи идентитета*, Посебна издања ЕИ САНУ 36, Београд, 1992; М. Прелић, *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Издан, Будимпешта, 1995; иста, *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, Посебна издања ЕИ САНУ 64, Београд, 2008.

⁵ М. Прелић, *Првих шездесет година Етнографског института САНУ (1947–2007) – осврт на пређени пут*, 19.

⁶ Исто, 19.

⁷ Види: Г. Благојевић, *Срби у Калифорнији, Обредно-религијска пракса и етницитет верника српских православних парохија у Калифорнији*, Посебна издања ЕИ САНУ 54, Београд, 2005.

етнички идентитет српских исељеника у Грчкој, у граду Солуну.⁸

На основу овог кратког прегледа досадашњих истраживања етничког идентитета обављених од стране сарадника Етнографског института САНУ јасно је да испитивања етничког идентитета заузимају значајно место у научном опусу ове установе. Дуга и плодносна традиција истраживања етничког идентитета у Етнографском институту САНУ у значајној мери ме је определила да се и сам окушам у једном таквом подухвату – истраживању етничког идентитета једне од бројних националних мањина које живе у Војводини на самом почетку 21. века – етничког идентитета Немаца у Војводини. Наравно, на доношење овакве одлуке утицало је још неколико битних разлога. Неки од њих за мене су представљали научни изазов, док се за друге може рећи да се могу подвести под категорију личног избора.

Упркос чињеници да се у делу научне јавности могу чути коментари о томе да је етнолошко и/или антрополошко истраживање етничког идентитета превазиђено, јер је о томе до сада све речено или пак, у политичким круговима у којима преовлађује мишљење да је етнички идентитет – у ери опште глобализације – застарела ствар, држим да питање етничког идентитета у Србији не само што не губи на значају, већ представља један од битних показатеља промена.

Наиме, општа друштвена криза – обележена екстремним економским, политичким условима и на врхунцу – ратним сукобима, каква је владала на територији бивше СФРЈ деведесетих година 20. века, у директној је вези са трансформацијом етничких идентитета свих њених некада „братских народа и народности“. Проблематика етничког

⁸ Резултати поменутог истраживања представљени су у: Г. Благојевић, *Срби у Солуну у првој половини 20. века. О религијској припадности и етничком идентитету*, System Intelligence Products и Етнографски институт САНУ, Београд, 2012.

идентитета посебно се актуелизује у условима какви су данас присутни у свим новоформираним државама – наследницама некадашње СФРЈ – када је, након стишавања етничког набоја и сплашњавања националне еуфорије, у њима дошло до демократизације друштва и евроинтеграцијских процеса.

Осим тога, у актуелним друштвеним условима потенцира се и међусобни однос општег и локалног идентитета припадника мањинских заједница, у коме – посебно у северној српској покрајини Војводини – етнички идентитет може играти значајну улогу. Дакле, простор на коме се налазимо и опште прилике које у њему владају, представљају повољну „лабораторију“ у којој истраживач – у овом случају етнолог и/или социјални антрополог – анализом етничког идентитета, односно његовим читањем у новом кључу може доћи до битних сазнања о историјским, политичким, економским и културним одликама испитиване заједнице.

За истраживање етничког идентитета Немаца – једне од националних мањина у Србији – определио сам се и због тога што је питање националних мањина једно од најкомплекснијих питања у савременом свету. Њихово постојање, њихове одлике и проблеми, без обзира да ли се посматрају кроз синхронијски или дијахронијски пресек, могу се анализирати једино у ширем политичком, економском и културном контексту. Због тога је потпуније сагледавање етничког идентитета неке заједнице неодвојиво од историјског, политичког, културног и економског контекста у коме се она налази – што за истраживача представља додатни мотив за рад. Осим тога, још један фактор који ме је учврстио у намери да своје истраживање спроведем међу припадницима једне националне мањине јесте чињеница да у Србији чак једну трећину од укупног броја њених становника чине припадници националних мањина, а да истраживања етничког идентитета њених припадника нису честа.

Последњих година, од како се бавим овом темом, често сам био суочен са питањем које су ми постављале

колеге и пријатељи: *Зашто истражујеш баи Немце?* Покушавајући да одговорим на ово питање, одговарао сам заправо самом себи. Схватио сам да сам се лако определио за ово истраживање, а да разлога за то има више.

Војвођански Немци, након окончања Другог светског рата, у СФРЈ, али и СРЈ и Државној заједници Србији и Црној Гори никада нису били предмет професионалног етнолошког и социјално-антрополошког истраживања. О њиховој историји до сада је написан и објављен извештај број научних радова и монографија,⁹ али до сада ни један домаћи етнолог / социјални антрополог није спровео истраживање везано за етнички идентитет припадника ове националне мањине. Управо недостатак теоријски и методолошки утемељеног етнолошког и/или антрополошког истраживања Немаца у Војводини, отворио ми је пут и учврстио ме у намери да се посветим испитивању њиховог етничког идентитета у првим деценијама 21. века.

Уз горе наведене, додао бих још један битан разлог који је у основи личне природе. С обзиром да моје презиме одуцало од уобичајеног регистра презимена карактеристичних за ово поднебље, од најранијег детињства био сам приморан да га, у најразличитијим ситуацијама, посебно у контакту са администрацијом, небројано пута понављам. Неспоразуми настали у тим ситуацијама, узроковани нес-

⁹ Будући да је списак литературе о историји немачке националне мањине у Војводини подужи, овом приликом указујем на неколико монографија које садрже најзначајније податке везане за живот Немаца на овим просторима и сву релевантну литературу о овој проблематици. Видети: Z. Janjetović, *Between Hitler and Tito. The Disappearance of the Vojvodina Germans*, Institute for Recent History of Serbia, Belgrade, 2000; Z. Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2005; Z. Janjetović, *Nemci u Jugoslaviji*, Studije i monografije, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2009.

претним и нетачним интерпретацијама мог породичног имена, постали су саставни део прича којима ефектно увесељавам своје пријатеље.

Уз све то, с обзиром да моје презиме потиче из немачког језика, од малена сам често био у ситуацији да објашњавам своје етничко порекло. То је био додатни мотив да се посветим истраживању припадника ове националне мањине, који су се и сами, врло вероватно, нашли у сличним ситуацијама небројено пута.

У овом раду етничком идентитету приступам као појму који се не односи на објективно стање него на субјективни симболички процес разграничавања двеју различитих етничких група, *нас* и *других*, односно на начин који се обично карактерише као *бартовски* (према норвешком антропологу Фредерику Барту). Приступ подразумева да етнички идентитет зависи од историјских прилика и друштвеног контекста, карактеристичних за тренутак у коме се посматра. Због тога је у истраживању посебна пажња поклоњена употреби симбола и откривању њиховог смисла и значења која им придају сами чланови изучаване заједнице.

Овим истраживањем настојао сам да прикажем различите модалитете којима су припадници немачке националне мањине у Војводини дефинисали и испољавали или прикривали сопствени етнички идентитет у зависности од избора идентитетске стратегије,¹⁰ чији је избор био условљен актуелним друштвеним, економским и политичким тренутком. Оно узима у обзир не само објективне социјалне и демографске карактеристике посматране групе, већ и

¹⁰ Под стратегијом подразумевам сваку свесну и намерну активност чији је циљ одржање етничког идентитета. О појму стратегије у друштвеним наукама видети: R. Scruton, *A Dictionary of Political Thought*, Pan Books, London, 1983, 450; S. Naumović, *The Cultural Affirmation Strategy, Identity Symbols and the Change of Ritual Practice in South Banat*, u: *Etnološki pregled/Ethnological Review*, vol. 26, Beograd, 1990.

историјске оквире у којима група живи, а који вишеструко утичу како на њен општи положај у друштву, тако и на модалитете изражавања етничког идентитета. У том погледу посебно се издвајају три историјска периода који су општим друштвеним приликама битно утицала на модификацију етничког идентитета немачке заједнице. Први је период након окончања Другог светског рата, други је обележио деведесете године прошлог века када је дошло до распада авнојевске Југославије, а трећи је наступио након 5. октобра 2000. и окончања владавине Слободана Милошевића.

Када сам, припремајући се за спровођење теренског истраживања, обавио прелиминарне контакте са челницима појединих немачких удружења уочио сам велику дозу њиховог неповерења према намери да боравим у њиховој средини и да том приликом обавим интервјуе и анкетирам изван број њихових чланова. Након подужег убеђивања, уз детаљно појашњавање циљева мог истраживања, председници четири удружења дали су сагласност за учешће својих чланова у њему.

Теренско истраживање обухватило је немачку популацију у четири насеља: Апатин, Сомбор, Суботица и Сремски Карловци, у периоду од 2004–2007. године. Основни део теренског истраживања представљају интервјуи са 35 чланова локалних немачких удружења, оба пола, различитих година и степена образовања, при чему су у узорку бројчано заступљенији активни припадници ових заједница. Истраживање је било квалитативног карактера, али сам прибегао и квантификацији појединих одговора у циљу постизања јасније прегледности резултата.

Разговор са 25 саговорника био је усмерен на одређени број детаљно обрађених тема (самоидентификација, критеријуми припадности групи, породично порекло, избор брачног друга и склапање брака, етнички идентитет деце, употреба немачког језика, употреба и избор личних имена, учешће у раду локалних немачких удружења, концен-

трични идентитети, етничка блискост и/или дистанца, итд.). Са десет саговорника обављен је отворени интервју чију основу чини интерпретација њихове животне приче са акцентом на искуство припадника немачке мањине у Војводини. Поред тога, 85 испитаника – чланова локалних немачких удружења, попунило је моју анкету о етницитету војвођанских Немаца. Претходно остављени упитници, захваљујући љубазности појединих активиста, дељени су на редовним састанцима члановима са којима нисам имао могућности лично да обавим интервју. Затим су на неком од следећих састанака прикупљани попуњени упитници са одговорима на питања и потом достављани мени. Истраживање је подразумевало и праћење рада институција, у првом реду локалних немачких удружења.

Због чешћег присуства у неким срединама током истраживања, делом и због мог порекла које открива презиме које носим, један број учесника истраживања показао је извесну дозу емпатије и помогао ми да дођем у контакт са што је могуће већим бројем потенцијалних испитаника. Упркос томе, до краја свог теренског истраживања задржао сам одређен степен дистанце према свим испитаницима подједнако, свестан своје улоге истраживача која ме обавезује на објективно тумачење искустава саговорника.

Одређење основних појмова: етнички идентитет и национална мањина

Етнички идентитет

Појам *етнички идентитет* настао је спајањем појмова *етнос* и *идентитет*, што захтева да се у његово објашњење укључи и разматрање оба ова појма.¹¹

Појам идентитета ушао је у друштвене науке из логике и математике, али са измењеном концепцијом у односу на ону коју је имао у њима. Испрва је био употребљаван у психоаналитичкој теорији, а данас се у друштвеним наукама користи да означи позитивно вредновану социо-психолошку конструкцију, тачније самосвест јединке или групе о њеним карактеристичним својствима коју она стиче кроз друштвене и културне процесе.¹² Њега краси својство да успоставља разлику на релацији *ја – ми – други*, а чак и у случајевима када упућује на сличност, овај појам истовремено упућује на различитост, јер да би битна својства једне групе била препозната, она се могу одредити и као таква посматрати само у односу на другу групу, што упућује на закључак да се идентитет формира у опозиционом процесу.¹³

Због опште потребе људи да природу својих односа уређују на основу тога да ли се међусобно поистовећују и идентификују или се разликују, друштвени идентитет је

¹¹ У овом раду појмове етнички идентитет и етницитет сматрам синонимима.

¹² М. Прелић, *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, 25.

¹³ А. Dundes, *Defining Identity through Folklore* (Abstract), *Journal of Folklore Research*, vol. 21, 2–3, May – December, Indiana University Folklore Institute 1984, 149–150. Наведено према Прелић, исто, 25.

постао један од кључних појмова друштвених наука. Од шездесетих година прошлог века постаје посебан предмет научних истраживања која су била подстакнута формирањем све већег броја покрета за друштвено и политичко признавање маргинализованих група и тада почиње да улази и у свакодневну употребу.¹⁴

Идентитет је у исто време и индивидуални и колективни феномен. Он у исти мах представља и процес и систем који обухвата преузимање нових елемената, али и очување старих саставних елемената, а у зависности од контекста поједини елементи могу губити или добијати на значају, при чему је његова природа динамична са израженом тежњом за постизање уравнотежености.¹⁵

Данас разликујемо више различитих колективних идентитета: полни, генерацијски, социјални, професионални, локални, политички, етнички,¹⁶ али се сам концепт идентитета проблематизује на сасвим нов начин, јер се посматра као променљив систем који је подложен утицају бројних фактора. У савременом научном приступу идентитету акценат је на проучавању његових политичких, историјских, контекстуалних, динамичних, слојевитих и противречних карактеристика, а радови теоретичара постструктуралне и постмодернистичке оријентације усмерени су на његову релативизацију.¹⁷

Појам *етнички идентитет* стоји у тесној вези са појмовима *етнос*, *етницитет*, *етничка група*, *етничке мањине*, као и: *асимилација*, *резистенција*, *етничка дистанца*,

¹⁴ М. Прелић, нав. дело, 25.

¹⁵ Б. Стојковић, *Европски културни идентитет*, 24.

¹⁶ С. Мајсторовић, *У трагању за идентитетом*, Београд, 1979, 219.

¹⁷ М. Прелић, *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, 26–27.

етничке границе,¹⁸ па њихову међусобну повезаност треба искористити у покушају његовог тумачења.

Термин *етнос* потиче из грчког језика и у најширем смислу означава групу јединки исте врсте.¹⁹ У Централној и Источној Европи, са развојем етнологије као националне науке, добио је посебан значај. Старија схватања *етноса* заступала су становиште да је реч о аисторичном и непроменљивом феномену, а било је потребно доста времена да овај појам, заједно са појмовима *етничка група* и *етницитет* постане предмет проучавања културне и социјалне антропологије.²⁰ У научној литератури појам *етничка група* се до шездесетих година 20. века користио да би означио популације које се у великој мери биолошки одржавају, имају заједничке културне вредности, представљају простор комуникације и интеракције, састоје се од чланова који себе идентификују, а и од стране других бивају идентификовани као категорија коју је могуће разликовати од осталих категорија истог реда.²¹ Проучавање етничких феномена у то време сводило се на маркирање и набрајање објективних категорија културе на основу којих се једна група разликује од других, а то су: језик, територија, обичаји, религија, политичка организација.²²

¹⁸ Е. Petrović, *Етнички идентитет као елемент теорије о етносу*, Етноантрополошки проблеми, 3, Београд, 1988, 7.

¹⁹ Више о схватању појма етноса у културној и/или социјалној антропологији видети у: О. Supek, *Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji, Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, Ljubljana, 1988, 29–60.

²⁰ М. Прелић, нав. дело, 7.

²¹ F. Bart, *Етничке групе и њихове границе*, у: F. Putinja i Ž. Stref-Fenar, *Теорије о етницитету*, 215–216.

²² Е. Petrović, *Етнички идентитет као елемент теорије о етносу*, 7; А. D. Smit, *Nacionalni identitet*, Београд, Библиотека XX век, 1998, 38.

Праву прекретницу у проучавању етничке проблематике у социјалној и културној антропологији означио је рад Фредерика Барта, који је своје тезе објавио у уводу зборника „Етничке групе и границе – Друштвена организација културних разлика“ објављеног 1969. године.²³ Основно полазиште Ф. Барта у приступу етничким феноменима чини идеја да етничку групу активно формирају њени чланови на основу својих субјективних уверења да јој припадају.²⁴ Основу за формирање неке етничке групе не чини садржај њене културе, него способност саме групе да симболичким средствима одреди сопствене границе према групама из сопственог окружења. Барт заступа становиште да се границе неке етничке групе не поклапају нужно са њеним културним границама, као и да је могуће да их елементи културе и појединци прелазе не доводећи у питање њихово постојање.²⁵ Он сматра да етничка група у процесу разграничења према другим групама употребљава одређене симболе које сматра значајним у датом моменту, а њихов избор мења се у зависности од потреба и контекста, што групу не чини непроменљивом социјалном, културном и језичком категоријом, већ се она налази у непрекидном процесу промене.²⁶ Примена Бартових концепција етницитета у комплексним модерним друштвима донела је бројне антрополошке радове, али је указала и на неке од њених слабости. На првом месту, Барт је посматрао етничке групе као групе у међусобној интеракцији,

²³ F. Barth, *Introduction in: Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, ed. F. Barth, Little and Brown, Boston, 1969. Уводни текст Ф. Барта преведен је у прилогу књиге *Теорије о етницитету*, ур. Ф. Путинја, Ж. Стреф-Фенар, Библиотека XX век, Београд, 1997.

²⁴ F. Barth, *Introduction in: Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*, 13–14.

²⁵ Исто, 9–10.

²⁶ Исто; видети и D. Rihtman-Auguštin, *Etnos kao proces*, Zbornik 1. kongresa jugoslovenskih etnologov in folkloristov, Rogaška slatina 5–9.10. 1983, Ljubljana, 806–812.

потпуно превиђајући могућност јављања конфликта и сукоба међу њима, тако да његова концепција није релевантна да тумачи појаву бројних сукоба између етничких група; занемарио је културну традицију и објективне садржаје културе, без којих није могуће спознати субјективне процесе разграничења међу етничким групама; на послетку – његова теорија не доприноси објашњавању национализма и његовог односа према етницитету, јер јој недостаје општа слика која би приказала све релевантне односе које граде различите групе у данашњем модерном друштву, од непризнатих етничких група, преко етничких мањина лишених сопствених политичких институција и етнички организованих политичких заједница до суверених нација.²⁷

Без обзира на чињеницу да је написан и објављен огроман број научних монографија и радова који се баве етничким феноменима и данас је евидентан недостатак њихових прецизних дефиниција, као и одсуство консензуса око употребе и схватања појмова и терминологије коришћене приликом њихове дескрипције и анализе. Аутори књиге „Теорије о етницитету“, Ф. Путиња и Ж. Стреф-Фенар, изложили су преглед савременог стања расправа о етничкој проблематици, сврставајући их у шест основних приступа:

- 1) примордијалистички;
- 2) социо-биолошки;
- 3) инструменталистички и мобилизаторски;
- 4) неомарксистички;
- 5) неокултуралистички;
- 6) интеракционистички.²⁸

На крају свог прегледа различитих приступа етницитету Ф. Путиња и Ж. Стреф-Фенар износе став да је међу научницима који се баве етничким феноменима, у

²⁷ О. Супек, *Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji*, 47–48.

²⁸ Видети: Ф. Путиња, Ж. Стреф-Фенар, *Теорије о етницитету*, 97–136.

новије време преовладао став формиран на основу заједничке критике примордијализма, да се етнички идентитет посматра као релациони и динамички појам.²⁹ Новија антрополошка истраживања посвећују пуну пажњу значају и смислу које осећање етничке припадности има за саме актере, јер се у њима разматрају и тумаче ставови, идеје, осећања, историјско памћење припадника карактеристични за припаднике етничких заједница у којима се обавља истраживање.

У истраживању чији се резултати презентирају у овој књизи, полазим од тога да је етнички идентитет, као и сви остали облици колективног идентитета, резултат социокултурне конструкције.³⁰ Он се образује, и од стране великог броја људи доживљава као есенцијалан и примордијалан феномен, односно почива на идеји о органској повезаности крвних сродника, али се заправо етничка припадност гради и одржава у људском уму као представа о колективном деловању чланова одређене групе (заједнице) у циљу очувања њихових заједничких интереса, односно њиховог заједништва.³¹

У овом раду *етничкој групи* приступам као симболичкој заједници. У том смислу користан је концепт *зами-*

²⁹ Исто, 137–139.

³⁰ Сличну операционализацију појма етнички идентитет као што је примењена у овој књизи предлаже ауторка М. Прелић у својој књизи *(Н)и овде (н)и тамо, етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*, 18–44.

³¹ Р. Ценкинс је приметио да Вебер сугерише да је веровање у заједничке претке пре последица колективног политичког деловања него његов узрок. „Људи почињу да доживљавају како припадају скупа – како имају заједничко порекло – зато што скупа делају ... Остваривање колективних интереса, међутим, подстиче етничку идентификацију.“ R. Dženkins, *Etnicitet u novom ključu: Argumenti i ispitivanja*, Beograd, XX vek, 2001, 20.

шљене заједнице Бенедикта Андерсона.³² На основу овог концепта етничка група се може означити као *змишљена заједница* чланова међусобно повезаних веровањем у заједничко порекло, и на основу тога културу и историју, при чему је, како је још Макс Вебер запазио, нагласак на *веровању*, које не мора нужно бити објективно.³³ Ентони Смит сматра да веровање у заједничко порекло чини окосницу смисла групног јединства, те да су на њему засноване све представе о заједничким суштинским и непроменљивим особинама групе, на основу којих се она разликује од других заједница.³⁴ Према томе, прихватам становиште по коме група није етничка сама по себи, већ своју етничност ствара „кроз однос са другим заједницама, кроз процес идентификације њених припадника и манифестовање њиховог идентитета у друштвеној пракси“.³⁵

³² B. Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica, Razmatranja o poreklu i širenju nacionalizma*, Školska knjiga, Zagreb, 1990, 17–18.

³³ М. Вебер је први аутор који је етничку групу дефинисао на основу субјективног веровања у заједничко порекло њених чланова. Он сматра да етничитет потиче и црпи снагу из непрекидног произвођења, одржавања и продубљивања разлика међу групама. Оне имају субјективни карактер, неодвојив од значења која им појединци приписују у својим друштвеним односима, а њиховим непрекидним супротстављањем образују се етничке границе. Види: М. Вебер, *Привреда и друштво I*, Просвета, Београд, 1976, 323.

³⁴ A. D. Smith, *The Ethnic Revival*, Cambridge University Press, 1981, 65.

³⁵ Како С. Недељковић примећује, етничка идентификација јесте двосмеран процес који поседује два аспекта: први који се означава као *унутрашња* и други којим се одређује *спољашња* дефиниција групе. Први је усмерен на унутрашњу хомогенизацију групе, а други на потребу за њеним спољашњим разграничењем и дистанцирањем. Оба аспекта међусобно су тесно повезана и утичу на креирање наше свести о нама и другима. Свака заједница гради свој идентитет класификујући и систематизујући друге заједнице исте врсте на два начина. Први, дигитални, када постоји свест да смо различити у односу на све друге и да сви други спадају у исту групу, и други, аналогни, када се други вреднују и упоређују, па се на основу њихове разлике неки од њих

У комуникацији која се одвија између етничких група, посебно приликом њихове конкуренције или сукоба, јаче се испољава њихова диференцијација, а она је посебно изражена приликом миграција и/или ратних сукоба. Разграничавање група постиже се употребом етничких симбола/маркера.³⁶ Такође, етничко заједништво неке групе, посматрано кроз историју, није увек истог интензитета, па етничке везе, у складу са потребама саме групе или као резултат деловања окружења могу бити мобилисане или демобилисане.

Управо због тога сматрам да историјски и политички фактори играју изузетно важну улогу у настанку, преобликовању или нестанку етничког идентитета неке групе. Према томе, етнички идентитет јесте вишефункционалан,

дживљавају као ближи, а други као даљи у односу на нас. S. Nedeljković, *Čast, krv i suze. Oglеди iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Zlatni zmaj, Beograd, 2006, 28.

³⁶ Сваки облик друштвеног идентитета, па и етнички састоји се од знакова и симбола. (Е. Лић, *Kultura i komunikacija*, XX век, Beograd, 1983, 21.) Они представљају видљиве карактеристике једне групе за које се верује да означавају заједништво њених чланова и чије их наглашавање истовремено одваја од осталих етничких група. Символи етничког идентитета најчешће су субјективна категорија која функционише на основу одређених конвенција и која има специфичан значај за саме припаднике групе која их употребљава. Након што су успостављени тешко се губе, али су подложни променама. Временом се могу прилагођавати, повремено нестајати или се поново реактивирати, тако да за обележавање симболичких граница не морају увек бити употребљавани исти симболи. Етнички симболи који се најчешће користе су: језик, лична имена, одећа, обреди и веровања, музика, храна, и тада асоцирају на припадност неком народу или нацији, као означени и означавајући индикатори етничких посебности. Види: Е. Petrović, *Etnički identitet kao element teorije o etnosu*, 10; М. Лукић Крстановић, *Срби у Канади – живот и симбол идентитета*, 23; М. Павловић, *Различитост и заједнички идентитет – Срби у Чикагу*, ГЕИ САНУ, XLVII, Beograd, 1998, 91; Г. Благојевић, *Срби у Калифорнији*, 71.

односно има способност да делује у различитим друштвеним условима и да се као такав трансформише у зависности од њих. Због тога га посматрам као феномен подложен променама и редефинисању.

Истраживање етничког идентитета могуће је обавити на различите начине, непосредно (аскрипцијом или самоизјашњавањем) и посредно (дескрипцијом, односно анализом етничких манифестација, како ставова тако и друштвене праксе, тачније анализом идентификације у ужем смислу, али и анализом партиципације у друштвеном животу).³⁷ Оно се може базирати на посматрању и испитивању објективних идентитетских параметара попут језика, рели-гије и обичаја, али и на анализи субјективних доживљаја које сами припадници заједнице придају својим етничким симболима и друштвеној пракси, али се може базирати и на испитивању институционалног нивоа етничког идентитета (удружења и званичних организација, њихових програма и пројеката, медија и сл.).³⁸

Етнички идентитет јесте феномен који поседује различите аспекте: етничке стереотипе, етничку дистанцу, етничку везаност (блискост) а сваки од његових појединачних аспеката може бити постављен у фокус истраживања. Етничким стереотипима означавају се круте и веома поједностављене представе о некој етничкој заједници (повезани су са етничком дистанцом и етничком везаношћу, односно блискошћу). Они се у стручној литератури углавном везују за когнитивну компоненту односа према другим групама који одишу снажним емоционалним набојем, што их чини тешко променљивим.³⁹ Етничка дистанца је степен психолошке

³⁷ S. Nedeljković, *Čast, krv i suze. Ogledi iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, 29.

³⁸ Исти, 29.

³⁹ Види: N. Rot, *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989, 392.

блискости која се изражава као спремност појединаца и група да се у оквиру својих социјалних односа приближе другим појединцима и групама.⁴⁰ Под националном везаношћу социјална психологија подразумева системе међусобно повезаних ставова у којима до изражаја долази однос појединца према властитој нацији, сопственој националној држави и територији, својој националној култури, језику и историји, националним вредностима и симболима, затим према другим народима, као и према националној диференцијацији као социјалној појави.⁴¹

Приликом истраживања етничких феномена неопходно је да се посебна пажња обрати на појединца – његовог носиоца и актера, који је у складу са конструкционистичким и инструменталистичким приступима све способнији да сопствени етницитет објективизује, проблематизује и операционализује, што потврђује да је његов етнички идентитет рационално изабрана стратегија која зависи од ситуације и који представља резултат конвенције у датом тренутку.⁴²

Због своје сложености, јер је реч о феномену који је „вечит и сталан“,⁴³ мада истовремено историјски променљив и процесуалан, истраживање етничког идентитета изискује формирање што је могуће ширег друштвено-историјског

⁴⁰ Videti: Z. Golubović, B. Kuzmanović, M. Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 1995, 191.

⁴¹ O različitim oblicima nacionalne vezanosti i skalama koje se u socijalnoj psihologiji koriste za njeno istraživanje videti: N. Rot i N. Havelka, *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju – Institut društvenih nauka, Beograd, 1973.

⁴² S. Nedeljkić, *Čast, krv i suze. Oglеди iz antropologije etniciteta i nacionalizma*, 27.

⁴³ Етницитет је вечит јер представља темељну чињеницу, увек подложну активирању и мобилизовању, а контингентан је јер су услови и облици његовог јављања условљени историјским околностима. F. Putinja, *Ž. Stref-Fenar, Teorije o etnicitetu*, 157.